

*Lakóközösség
kontra háztulajdonos,
házmegbízott
kontra házfelügyelő:*

Osztályharc a bérházban

A budapesti házfelügyelők
igazolása 1945-ben¹

NAGY ÁGNES

Az igazolás mint társadalmi helyzet

1945. június közepe és július közepe között valamennyi házfelügyelőt foglalkoztató budapesti bérházban ugyanazok a felhívások jelentek meg. A házfelügyelőknek az ostrot követően megalakult szakszervezete, miután a Budapesti Nemzeti Bizottságnál kezdeményezte a házfelügyelők igazolás alá vonását, a házmesterek „erkölcsileg vagy politikailag kifogásolható magatartása”-t illető lakossági bejelentéseket, feljelentéseket, illetve panaszokat várt.² A székesfőváros kommunista polgármestere, Vas Zoltán 1945. május 26-án rendeletben tette kötelezővé a budapesti házfelügyelők és segédházfelügyelők igazolását: ettől kezdve házfelügyelő csak az lehetett, akit az igazolóbizottság igazolt.³

¹ Házfelügyelőket igazoló eljárások még 1946-ban is indultak, itt most azonban csak 1945-ös ügyekkel foglalkozunk.

² A Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők Országos Szabad Szakszervezete 1945. február 7-én alakult meg. Lásd: Juhász Árpád országos elnök beköszöntője. *Házfelügyelő. Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők Országos Szabad Szakszervezetének hivatalos közlönye*, [1945], 1, 1.

³ 143.451/1945–IX. sz. polgármesteri rendelet a házfelügyelők szolgálati jogviszonyával és igazolásával kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. *Fővárosi Közlöny*, LVI. évf. 18. sz. (1945. május 26.), 246–248. old. A házfelügyelők igazolását a Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők Szabad Szakszervezete 1945. március elején kezdeményezte a Budapesti Nemzeti Bizottságnál. A beadvány nyomán a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. március 7-én hozott határozatot, amit azután a polgármester léptetett életbe rendeletével. Lásd: Gáspár Ferenc – Halasi László (szerk.): *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1946*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1975, 53. old.

Az igazoló eljárás a II. világháborút követő politikai számonkérés, felelősségre vonás olyan módozata volt, amelyet nem egy bírósági peres eljárás szabályainak keretei közé illesztettek be.⁴ Mint a társadalmi cselekvők számára nyíló megnyilatkozási alkalmat az 1945-ben újonnan kialakított törvényszéki eljárási rend szerint bonyolított népbírósági eljárással való összemérés révén határozhatjuk meg egyediségében.⁵ Az igazolóbizottság a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt politikai pártot képviselő egy-egy tagon kívül egy jogi képesítésű tagból, valamint egy szakszervezeti küldöttből állt fel.⁶ Az eljárás során egyik oldalon a lakók által beadott írásbeli feljelentések, bejelentések, panaszok, másik oldalon pedig a házfelügyelők által benyújtott önigazoló védekezések, valamint más lakók őket igazoló bizonyágtételei, illetve mindkét oldal bizottság előtt tett és jegyzőkönyvbe foglalt vallomásai léptek egymással küzdelembe, jogi képviselők beiktatása nélkül. Az igazoló eljárás ugyanis kizárta az ügyvédi közreműködést. Erre csak a népbírósághoz mint fellebbezé-

si fórumhoz fordulás során kerülhetett sor. A rendelet szerint, amennyiben az igazolás alá vont ellen nem érkezett lakossági bejelentés, illetve az igazolóbizottság tagjai sem szereztek tudomást az illető népellenes magatartásáról, úgy a bizottság az igazolás alá vontat határozatával igazoltnak kellett hogy kimondja. Ettől eltérő esetben a bizottság tárgyalásra utalta az ügyet. A házfelügyelőket igazoló bizottság a jelek szerint nem folytatott nyomozati munkát. Bár a rendelet kimondja, hogy a tárgyalásra utalt esetekben munkájuk része az információgyűjtés, magukban az egyes eljárásokban a lakossági bejelentéseken és a nyomokban felvett vallomásokon kívül az informálódás egyéb csatornáinak semmi nyoma nincsen.⁷ Az egyes ügyekben nem találunk egyebet, mint a házfelügyelők ellen beérkezett panaszokat, bejelentéseket, a házfelügyelők által a nyilas időket átélő lakóktól akár frissiben beszerzett, akár már hónapok óta gonddal gyűjtött, embereséges magatartásukat bizonyító, papírfecnikre feljegyzett igazolásokat, az ugyancsak általuk benyújtott védekező beadvá-

4 Az igazoló eljárások meglehetősen szűkös hazai feldolgozásához lásd: Schönwald Pál: *Igazoló eljárások 1945–1949*. Kézirat. Budapest Főváros Levéltára. Továbbá: Zinner Tibor: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985, 1, 118–140. old.

5 Kínálja magát a lehetőség, hogy a fellebbezési úton népbíróság előtt folytatódó igazolási ügyekben a kétféle fórum előtti megnyilatkozásokat összehasonlítva vizsgáljuk, hogy az eltérő intézménnyel végbemenő interakció hogyan határozza meg a magatartásokat, viselkedésmódokat és dialógusokat.

6 A házfelügyelők igazolóbizottsága az

igazolóbizottságok működését szabályozó rendeletben előírtakhoz képest eltérő felállásban dolgozott. Abból a nyolcfős tagságból ugyanis, amit a közalkalmazottak igazolásáról szóló 1080/1945. M. E. sz. rendelet előírt, ebben az esetben egy tag, az érintett közhivatal vagy közüzem által kiküldött tag hiányzott.

7 A 1080/1945. M. E. sz. rendelet 14. §-a szerint „A bizottság tagjai az igazoló eljárás alá vont személyek felől kötelesek felvilágosításokat beszerezni, az ügy előadójával kijelölt bizottsági tag gondoskodik a lehetőség szerint az igazoló eljárás alá vont közalkalmazott magatartására vonatkozó bizonyítékokról.”

nyokat és fellebbezéseket, valamint a tanúvallomásokat. A bizottság e beadványokat és a jegyzőkönyvezett vallomásokat mérlegelve hozta meg határozatát, indoklással ellátva. Szankcionáló hatásköre egyrészt az ügy népbíróság elé utalására, továbbá fegyelmi jellegű büntetések – feddés, illetve a foglalkozás gyakorlásától való, adott időre szóló eltiltás – kiszabására terjedt ki.

Magának a tárgyalásnak a menete nem áll előttünk írásban rögzítve. Noha a rendelet szerint: „A tárgyalást az elnök vezeti. Az igazoló eljárás alá vonthoz és a tanúhoz bármelyik bizottsági tag kérdéseket intézhet. Az igazoló eljárás alá vont a tanúhoz szintén intézhet kérdéseket.”⁸, a jegyzőkönyvekben a legritkább esetben találkozzunk kérdés–válasz egységekkel. Aminek viszont magyarázatát adhatja, hogy „a jegyző a tárgyalás menetéről, a tanúk vallomásáról feljegyzéseket készít és köteles a jegyzőkönyvet feljegyzései alapján két nap alatt elkészíteni.”⁹. Vagyis a jegyzőkönyv utólagos konstrukcióként született meg, aminek következtében a tanúvallomás a szóbeliség és írásbeliség sajátos metszéspontjában a vallomástétel pillanatát követően kizárólag abban az írásbeli változatában létezik, amely a vallomást kivevő intézmény – hatóság – általi szűrés és narratív formába öntés nyomán jött létre.

Maga az igazoló eljárás nem írható le egyetlen helyzetként, hanem ellenkezőleg, eltérő cselekvéseket kiváltó helyzetek sorozataként. A megvádolás oldaláról a be-

jelentés, panasz, feljelentés, majd pedig az igazolóbizottság előtti vallomástétel a megnyilatkozás két alapvetően eltérő módját előhívó szituáció. A tanúvallomásokat rögzítő jegyzőkönyvekben ott olvashatók azok az igazolóbizottság részéről elhangzott felszólítások, amelyek a vallomást tevők diszkurzív mozgásterét, a vallomásokban bejárható diszkurzív mezőt határolják be. Erről árulkodnak az olyan jegyzőkönyvi bejegyzések, mint: „Elnök figyelmeztetésére, hogy a Bizottság csak a politikával foglalkozik, kijelentem, hogy más mondanivalóm nincs.”¹⁰ Ahhoz a mozgástér-korlátozáshoz képest, amit az intézmény gyakorol a vallomástételt illetően, a bejelentés aktuálisan közvetlen hatósági jelenlét nélkül történik. Az egyén diszkurzív cselekvése ebben a pillanatban a saját maga alkotta helyzetértelmezés keretei között, a hatósággal folytatandó párbeszédre vonatkozó elképzeléseinek szabadságában megy végbe: a tanúvallomásokhoz képest a konfliktusok, sérelmek, igazságtalanságok elpanaszolása és egyben a személyközi viszonyok értelmezései a lakossági bejelentések megnyilatkozásaiban burjánzanak.

A házfelügyelők politikai felelősségre vonása az igazolások végeláthatatlan sorában egészen egyedi felállást jelent. Az igazoló eljárás elvi szinten deklaráltan az állampolgárok kizárólag foglalkozási minőségben tanúsított magatartását illetően vizsgálódott. A munkahelyi igazolás az egyén magatartását egy foglalkozási csoporthoz, illetve egy intézményhez és intéz-

⁸ Uo., 16. §.

⁹ Uo., 22. §.

¹⁰ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), XVII. 997. Magyar Házfelügyelők és

Segédházfelügyelők 291/a. sz. Igazoló Bizottságának iratai. VI. ker. Varga Gyula. Fekete Sarolta vallomása, 1945. július 18.

ményes státushoz tartozásában szemlélte: „Az igazolási eljárás célja annak vizsgálata, hogy az igazolás alá vont egy bizonyos foglalkozási ágban, tehát meghatározott minőségben vagy ezzel kapcsolatban tanúsított-e népellenes magatartást vagy sem.”¹¹ A házfelügyelők igazolása az egyénhez munkahelyi kontextusában közelítő politikai eljárásnak azon kivételes esetét jelentette, amely nem egy munkahelyi közösséget, hanem a lakóhelyi közösséget készítette viszonyainak újrendezésére.¹² A házfelügyelői foglalkozási csoport igazolásának hónapjait egyetlen pillanattá merevítve a budapesti bérházak társadalmi tere kétszeresen is alakzattá rendeződik: egyrészt a lakóközösségek állnak előttünk a maguk megosztottságában – a házfelügyelő mellett, illetve ellene állást foglaló vagy éppen a konfliktuson kívül maradó lakók táboraival –, másrészt ugyanez a társadalmi tér a háztulajdonos, a házfelügyelő, a házmegbízott és a lakók részben intézményesült szerepeinek, illetve hatásköreinek konfigurációjaként ölt formát.

A bérház mint társadalmi tér

A bérházat társadalmi térként, egyrészt lakóközösségként, másrészt intézményes pozíciók viszonyrendszereként elgondolva, a házfelügyelői igazoló eljárások – jelen esetben a VI. és VII. kerületi házfelügyelők elleni eljárások – irathalmaza egy határozott vonal mentén kettéválik. Az esetek tekinté-

lyes részében egy tipikusnak mondható sémat követő személyes sérelem-megnyilatkozásokat és az igazság szolgáltatásának igényét olvashatjuk. A házmesterek antiszemizmusának egyrészt az áldozatai mint károsultak, másrészt a tanúi mint az áldozatok nevében fellépők fogalmazzák meg panaszukat a zsidó lakások elfoglalása, zsidó vagyontárgyak eltulajdonítása, elrejtőzött üldözöttek hatósági kézre juttatása vagy nyilas razziák ügyében. A lakók bejelentései, feljelentései, a házfelügyelők magatartásukat igazoló beadványai és fellebbezései, illetve a vallomási jegyzőkönyvek abban a pillanatban válnak ki ebből az egyhangúságból és kezdenek el valami másról beszélni, amikor az 1944–1945-ös zsidóüldözéstől függetlenül, akár korábban megélt hétköznapi sérelmek és összeütközések elbeszélései jelennek meg bennük. Ezekben az esetekben nem a zsidóüldözés konfliktusait látjuk. A házfelügyelők igazolása ugyanis olyan megnyilatkozási helyzetet teremtett, amelyben ezek a konfliktusok is a kimondás és az igazságtétel iránti igény kinyilvánításának lehetőségéhez jutottak. Olyan valamikori konfliktusok, amelyek 1945-ben az igazolás helyzetében diszkurzív eszközként teremtődtek meg újra.

Az igazolóbizottság előtti megnyilatkozások az állampolgár és a hatóság közötti párbeszéd helyzeteként értelmezhetők. Mint ilyenfajta interakció, ahol is az igazolóbizottság tevékenysége a társadalom politikai megtisztítását célozza, a hatékony politikai beszédmód működésének vizsgálá-

¹¹ Az Igazságügyi Minisztérium Népbírósági Osztályának elvi állásfoglalását datálás nélkül idézi: Schönwald, i. m., 239–240. old.

¹² Ami azonban nem zárja ki, hogy a munkahelyi

igazolásokban ne aktiválódnának lakóhelyi kapcsolatok, viszonyulások, és ne helyeznék más megvilágításba az itt feltett kérdéseket.

lati terepét kínálja, olyan kontextusban, amelyben a cselekvők hétköznapi névtelen állampolgárok. A panaszok, feljelentések, tanúvallomások egy többszörös metszéspontban válnak hatékony vagy éppen inaktív cselekvéssé. Az igazolóbizottság felhívása által használt kategóriák, úgymint az „erkölcsi magatartás” és a „politikai magatartás” kategóriája az egyéni értelmezések sokaságában nyert tartalmat. A lakók, házmegbízottak és háztulajdonosok elképzelései arról, hogy milyen magatartások szankcionálása és milyen sérelmek orvoslása képezi az igazolóbizottság hatáskörét és rendeltetését, a bizottság szűrőjén ment keresztül. Az igazolóbizottság kétszeres válogatást hajtott végre. Első körben a nem a „politikai” kategóriájába tartozónak ítélt sérelmeket kellett elkülönítenie, és hatáskörén kívül esőként mellőznie. Majd pedig második körben a „politikai”-nak minősített cselekvéseket kellett büntetendőnek vagy éppen a szankcionálás körén kívül esőnek ítélnie. A hatóság megszólításának ebben az interakciós helyzetében a lakossági bejelentések, feljelentések, panaszok magatartási skálát rajzolnak ki. Egy olyan

magatartási skálát, ahogyan az eltérő egyéni helyzetértelmezések eltérő megnyilatkozásokat váltanak ki, és a cselekvő egyének eltérő beszédmódokat használva lépnek fel. A bejelentésekhez, panaszokhoz, házfelügyelői beadványokhoz, illetve fellebbezésekhez mint beszédmódokhoz közelítünk. A kérdésünk pedig az, hogy vajon kibonthatók-e a lakóhelyi társadalmi teret illetően elkülönülő, egymás mellett létező diskurzusok, és köthetjük-e ezeket a párhuzamos diskurzusokat valamilyen meghatározott cselekvőtípusokhoz? Az állampolgár és a hatóság közötti párbeszéd helyzetében pedig el lehet-e különíteni olyan beszédmódokat, amelyek hatékonyan kezdtek el működni?

A házfelügyelők igazolása során termelődő diskurzusok a bérház társadalmi térének értelmezéseit hozták létre. E társadalmi tér 1945-ben átalakult: egy új pozíció, a lakók többsége által maguk közül választott házmegbízott behelyezésével újrendeződésre kényszerült.¹³ Az addig a háztulajdonos, házfelügyelő, a háborús évek átmenetiségében a légóparancsnok és a lakók viszonyrendszereként szerveződő

¹³ 146.763/1945–IX. sz. polgármesteri rendelet a házmegbízotti intézmény megszervezéséről alkotott szabályrendelet életbeléptetéséről. *Fővárosi Közlöny*, LVI. évf. 64. sz. (1945. október 13.), 669–671. old. A házmegbízott választásánál minden 18. életévét betöltött lakó szavazati joggal bírt, míg csak a 20. életévüket betöltött lakók voltak választhatók. Jelölés nélkül minden lakó arra szavazhatott a lakók köréből, akire akart. A választás titkos szavazással történt, többségi elv alapján. Lásd: Dr. Beér János: *A házmegbízotti intézményről szóló szabályrendelet szövege és magyarázata*. Budapest, „Budapest” Irodalmi,

Művészeti és Tudományos Intézet, [1945], 7–8. old. Bár a rendelet csak 1945. októberében jelent meg, az intézmény felállítására a gyakorlatban már 1945 tavaszán sor került. A polgármesteri szabályrendelet 14. § (1) bekezdése, mely szerint „ennek a rendeletnek életbeléptetésével a házmegbízotti intézményre vonatkozó összes eddigi szabályok hatályukat veszítik, és a gyakorlat által kialakult intézményeket ennek a rendeletnek megfelelően kell újjáalakítani”, mutatja, hogy az intézmény hosszabb időn keresztül jogi szabályozás nélkül, a kialakult gyakorlat szerint működött.

A Dob utca 74. számú lakóház belső udvara lakógyűlésre előkészítve
1945. május
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár
Szabad Nép-felvétel

„...a T. bizottság előtt megjelent lakóimnak az első naptól kezdve nem feleltem meg, mivel a házirend betartását közérdekből megköveteltem.”

tér ettől kezdve a háztulajdonos, a házfelügyelő, a házmegbízott és a lakók viszonyrendszereként kellett hogy elrendeződjön. Konfliktustípusaink közül – mint látni fogjuk – a házfelügyelő és a házmegbízott ellentéte éppen ezt az értelmezést engedi meg; abban a kettősben, amelyben a házfelügyelő az igazolás tárgyaként válik az egyik főszereplővé, a házmegbízott pedig a „demokratikus lakóközösség” véleményének választott képviselőjeként a másikká, két pozíció küzdelmének, birkózásának lehetünk szemtanúi. Ezek a bérházbeli pozíciók az igazolási ügyekben két dimenzióban jelennek meg. Egyrészt mint a megnyilatkozásokban megteremtett diszkurzív szereplők, másrészt mint cselekvő egyének. Vizsgálati tárgyunkká e kettős dimenzióban válnak: hogyan teremtik meg az eltérő pozíciókban cselekvők önmaguk és a többi cselekvő pozícióját a diskurzusokban?

Attól a kérdéstől, hogy miként rendezi alakzattá az igazolás helyzete a bérházbeli pozíciók közötti viszonyokat, egy további kérdésfeltevés irányába léphetünk tovább. A társadalmi térként és különböző történeti pillanatokban eltérő szerveződésként tekintett bérház értelmezéséhez. Mi történik a lakóhelyről való gondolkodásban, a lakóhelynek mint a mindennapi élet színterének felfogásában abban a történeti pillanatban, amikor egy olyan politikai berendezkedés – a német megszállás időszaka, majd a nyilas uralom – kerül felszámolásra, amely

alatt a lakóhely a nyílt politikai cselekvés színterévé, a politikai hatalom intenzív jelenlétének közegévé vált? Jelentkezik-e a lakóhely depolitizálásának igénye, illetve tovább működik-e a lakóhelyi politikum valamilyen újfajta módozatban? E kérdéseken keresztül pedig eljuthatunk-e a társadalmi folyamatok olyan magyarázatához, amely tárgyaként a lakóhelyet a korabeli társadalom mindennapiságát konstituáló társadalmi gyakorlatként tudja megmutatni, és ezzel a *hétköznapiság* társadalomtudományos, illetve társadalomtörténeti fogalmának termékeny módon jelentést tulajdonítani?

Lakóközösségek akcióiban: A házfelügyelők elleni bejelentések

Egy külső-terézvárosi, a Fóti út (ma Kassák Lajos utca) és az Aréna út (ma Dózsa György út) sarkán álló ötemeletes, 33 lakásos bérházban¹⁴ az 1945. június 15-én kiplakátolt igazolási felhívásra két nap múlva született válasz a lakóközösségekben.¹⁵ Aznap öt kommunista párttag bérlő – közöttük a szintén kommunista házmegbízottal – jegyzőkönyvbe foglalta, majd újabb két nap múlva a házmegbízott kíséreléssel az igazolóbizottság elnökének elküldte „a háznémetbarát és fasiszta érzelműnek vélelmezett lakói által tett demokrata és népelelmes kijelentései”-vel kapcsolatos monda-

14 A lakások számának forrása: BFL IV. 1419. n. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1945. évi budapesti népszámlálás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. VI. ker. Fóti út

12. Az 1. és 2. sorszámú lakásív azonban hiányzik, így a lakások száma akár 35 is lehetett.

15 BFL XVII. 997. VI. ker. Hozlínger Ferenc.

nivalóját. A ház mintegy 35 fő- és társbér-
lője¹⁶ közül az öt MKP-tagnak a házmester-
rel szembeni vádjai egy tágabb körben fel-
használható cselekvési eszköznek képez-
ték részét: vádjaik igazolóbizottság elé
tárása a ház általuk fasisztának ítélt és név
szerint megnevezett másik hat lakója elleni
potenciális feljelentésükbe illeszkedett.

A terézvárosi Nagymező u. 48. sz. alatti
14 lakásos bérházban a házfelügyelő igazolá-
sa által kiváltott megmozdulások nem kö-
vettek egyenes vonalat.¹⁷ Azután, hogy az
1945. június 21. és 30. közötti intervallumra
szóló felhívás nyomán a lakók, illetve üzlet-
bérlők egy része, közöttük a házmegbízot-
tal, aláírásával igazolta a házfelügyelő fedd-
hetetlenségét, június 26-án a házmegbízott
bejelentést írt az igazolóbizottság elnöké-
nek a házfelügyelőről: „Gröger Ferencné,
aki f. é. ápr. 1.-től a Nagymező-u. 48 sz. ház
felügyelője, (korábban itt lakó volt) nagy
német barát. [...] Barátságot tart fenn a re-
akciós érzelmű lakókkal, alattomos kétszínű
sváb magatartásáról feltételezhető, hogy
suttogó propaganda híve, mely még mindig
várja a régi reakciós rendszer visszajöve-
lét.”¹⁸ Az ezután következő heteket illetően
az igazoló eljárás dokumentumai hallgatnak.
Július 22. és 24. között azonban a ház meg-
bolydult. Július 23-án a Hajós u. 29. sz. alatt
lakó, köszönő formulája – „Szabadság” –
alapján feltehetően kommunista tömbmeg-
bízott levelet intézett a VI. ker. Tömbmeg-
bízott Testület elnökségéhez, leveléhez
mellékelve annak a beadványnak a másola-

tát, amelyet a házfelügyelő, három bérlő,
egy albérlő és egy üzletbérlő írt alá, és
amelyben a Nagymező utcai ház házmegbí-
zottjának leváltását kérték. A tömbmegbí-
zott levelében az aláírókat reakcióként
megbélyegezve a kérvény elutasítását várta
a testülettől. Azt, hogy ezekben a napokban
valamilyen meglévő konfliktus robbant ki a
lakóközösségben, jelzi, hogy a tömbmegbí-
zott lépését megelőző napon, július 22-én
huszonöt lakó látta el aláírásával azt a leve-
let, amelyet a házmegbízottnak írtak. A ház-
megbízottat attól akarták visszatartani,
hogy tisztségéről betegsége történi hivat-
kozással lemondjon. A levélírók oly módon
indokolták a házmegbízott melletti kitaratá-
sukat, hogy „a jelenben közöttünk nem talá-
lunk a házban olyan személyt, aki a ház re-
akciós kinövésével szemben olyan hatáso-
san tudjon szembeszállni, mint Ön.”¹⁹ Júli-
us 24-én pedig a házmegbízott a tömbmeg-
bízott aláírásával is ellátott sürgető hangú
levelet intézett az igazolóbizottsághoz, a
házfelügyelő „körlevelezésére” tett utalása
alapján – „amikor a lelkeknek már a megbé-
külés felé kell utat törni és neki, mint ház-
mesternek keresni a lakók közötti jóvi-
szonyt és nekem, mint házmegbízottnak a
segítségére lenni, akkor szervezkedik, kör-
levelezik, furfarag” –, feltehetően a házfel-
ügyelő által írt és köröztetett beadvány fe-
letti indulatában. Ebben – ezúttal más
érveléssel – megismételte a házfelügyelő el-
leni bejelentését, és az igazoló eljárás állásá-
ról való haladéktalan tájékoztatását sürgeti,

16 A fő- és társbérliők létszámát illetően az 1945.
március 25-i állapotot rögzítő budapesti
népösszeírásra hagyatkoztunk. Lásd: BFL IV.
1419. n. VI. ker. Fóti út 12.

17 BFL XVII. 997. VI. ker. Groeger Ferencné.

18 Uo. Fuchs Ferenc házmegbízott bejelentése, 1945.
június 26.

19 Uo. Klinovszky István és további 24 aláíró lakó
Fuchs Ferenc házmegbízottnak intézett levelének
másolata, 1945. július 22.

miután addig előző bejelentésére nem érkezett válasz. E házbeli konfliktusban nemcsak hogy valamennyi lakás bérlője, illetve háznépe állást foglalt valamelyik oldalon, de még öt üzletbérlő sem maradt kívül az eseményeken.²⁰ A teljes lakóközösséget átjáró konfliktushelyzetben a házmegbízott mellett egy „Szabadság”-gal köszönő, feltehetően kommunista bérlő és a kommunista tömbmegbízott játszott kezdeményező szerepet.

Egy VI. kerületi, 15 lakásos Paulay Ede utcai bérház 1934 óta szolgálatban lévő házmestere ellen két bejelentés érkezett az igazolóbizottsághoz.²¹ Az egyiket a kommunista házmegbízott írta 1945. június 8-án és körözte a lakók között, akik közül tízen alá is írták. A zsidóüldözést és az ostromot túlélte régi bérlők két kivétellel a házfelügyelő ellen foglaltak állást. A másik bejelentést az 1940 óta a házban lakó Ritz János férfisزابó írta a házfelügyelők szak szervezetének, ismeretlen időpontban.²² Az MKP-tag házmegbízott általános vádjához képest, miszerint a házmester és felesége „embertelen” és „reakciós” magatartást tanúsítottak, Ritz János bejelentésében a házfelügyelő és a vele szemben ellentábor nélkül álló szinte teljes régi lakókö-

zösség – azaz a zsidóellenes intézkedéseket megelőzően, 1937 és 1941 között kialakult bérlőkör²³ – összecsapása határozottan osztályharcos értelmezést kapott. A házmesterrel szemben megfogalmazott vádjai annak „kifejezett munkás ellenes magatartása” körül forogtak. Állítása szerint a házmester „a multban pedig a «piszok proli» kifejezést sűrűn használta”, továbbá „nem egyszer tett kijelentést, hogy a háború végén (természetes német győzelmet várta) a szabó munkásokat (3 szabó mester lakik a házban) a cséri telepre viteti.”²⁴

„... az ilyen 18 évig volt házvezetőnő csak a kapitalista háztulajdonos csatlósa lehet és nem a lakók érdekeit képviselő személy ...”²⁵: A bérház kommunista diskurzusa

„Állandóan hangolja a házat ellenünk kommunisták ellen és csupa reakciós emberekkel barátkozik.”²⁶

„Bejelentésemet indokolom azzal, hogy Polczerné ma is azokkal tartja a szorosabb

²⁰ A konfliktustól mindössze három üzletbérlő maradt távol, illetve három, talán még ekkor is üresen álló lakás. Az aláírók kilétét illetően eddig négy személyt nem sikerült a házban azonosítanunk. A három említett lakás az 1945. március végi népösszeírás idején állt üresen. Lásd: BFL IV. 1419. n. VI. ker. Nagymező u. 48.

²¹ BFL XVII. 997. VI. ker. Gerhát József.

²² Ritz János beköltözésének évére vonatkozóan lásd: BFL IV. 1419. j. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1941. évi budapesti népszámlálás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye.

VI. ker. Paulay Ede u. 46. II. 2., valamint BFL IV. 1419. n. VI. ker. Paulay Ede u. 46. II. 2.

²³ A bérlőkör rekonstruálásának forrása az 1941. évi népszámlálás. Lásd: BFL 1419. j. VI. ker. Paulay Ede u. 46.

²⁴ A „cséri telep” a budapesti szeméttelpepet jelentette.

²⁵ BFL XVII. 997. VII. ker. Brestyánszky Józsefné. Schöpf Elemér tömbmegbízott tiltakozása a házfelügyelő igazolása ellen, 1945. július 22.

²⁶ BFL XVII. 997. VI. ker. Polczér Miklósné. Czopf Józsefné lakó bejelentése, 1945. július 1.

érintkezést, akik a reakciós rendszer hívei voltak. A ház kommunistáival nem érintkezik.²⁷

„Megállapításom szerint ez a 4 tagú maffia szeretné magához kaparintani a ház irányítását, régi jó reakciós szellemben.”²⁸

Elemzésünket tizenegy VI. és VII. kerületi eseten végezzük.²⁹ Módszerünkkel az igazolások során keletkezett szövegek diszkurzív elemeit vizsgáljuk. Azt a módot és eszköztárat, ahogyan és amellyel az igazolás során megnyilatkozó cselekvők – ház- és tömbmegbízottak, háztulajdonosok, házfelügyelők és lakók – a különböző pozíciókban önmagukat és a többieket diszkurzív szereplőként megteremtik. Az iga-

zolás helyzetében megjelenő műfajokban – a bejelentésekben, feljelentésekben, a felbbezésekben, valamint a határozatokban – ugyanis azt figyelhetjük meg, milyen sztereotip cselekményeket kapcsolnak az egyes pozíciókhoz a megnyilatkozók, milyen toposzokat alkalmazva beszélnek róluk, azaz milyen elemekből és azok között esetlegesen létrejövő állandó kapcsolódásokból építik fel alakjukat. Amennyiben pedig diszkurzív eszköztárak rajzolódnak ki előttünk, úgy a társadalmi cselekvők és ezen eszköztárak közötti kapcsolatokat, vagyis maguknak az eszköztáraknak a társadalmi használatát illetően tehetünk megállapításokat.

1. táblázat

A házfelügyelők elleni bejelentések diszkurzív elemei

házfelügyelő ↔ MKP házmegbízott	<i>dolgozó munkás lakókkal való bánásmód</i>	<i>protekciós állás</i>		
házfelügyelő ↔ MKP tömbmegbízott		<i>a kapitalista háztulajdonos csatlósa</i>	<i>lakókkal való durva bánásmód</i>	munkakör elhanyagolá- sa
házfelügyelő ↔ MKP házmegbízott + lakók	<i>kommunistázás</i>		<i>lakókkal való durva bánásmód</i>	

27 BFL XVII. 997. VI. ker. Polczer Miklósné. Vigh József házmegbízott vallomása, 1945. július 19.

28 BFL XVII. 997. VI. ker. Groeger Ferencné. Pál András tömbmegbízott beadványa, 1945. július 23.

29 Valamennyi igazolási ügy leoláhelye: BFL XVII. 997. Azon belül a kerületek és a nevek rendjében megtalálhatóan: VI. ker. Gerhát József; VI. ker.

Groeger Ferencné; VI. ker. Hamedli Aladár; VI. ker. Hozlinger Ferenc; VI. ker. Polczer Miklósné; VI. ker. Tury Pál; VI. ker. Varga Gyula; VI. ker. Varga Lajos; VII. ker. András (Andrész) Ferenc; VII. ker. Brestyánszky Józsefné; VII. ker. Kaszás József és Kaszás Józsefné.

házfelügyelő ↔ MKP házmegbízott + MKP lakók	<i>reakciós lakókkal érintkezik, kom- munista lakókkal nem</i>			
házfelügyelő ↔ MKP házmegbízott + demokratikus lakók	<i>reakciós lakókkal érintkezik; meg- mértelyezi a ház demokratikus szellemét</i>			
házfelügyelő ↔ házmegbízott + MKP lakó	<i>munkásellenes magatartás</i>			
házfelügyelő ↔ baloldali lakók	<i>a reakciós lakók a házfelügyelőt választották meg házmegbízottá</i>			
házfelügyelő ↔ lakók			<i>lakókkal való durva bánás- mód</i>	munkakör elhanyagolá- sa
házfelügyelő + házmegbízott ↔ lakók			<i>lakókkal való durva bánás- mód</i>	

Táblázatunk az általunk elkülönített diszkurzív elemeket tartalmazza. (1. táblázat) A diszkurzív elemek három eltérő kontextusban kerültek használatba: a házfelügyelővel szembeni vádyszövegekben, a házfelügyelők védekező szövegeiben, valamint az igazolóbizottság által hozott határozatok indoklásában. Az elemek komplex működésének modellezése azt teszi szükségessé, hogy e három nézőpont – a vádoló, a védekező és az igazságtévő pozíció – és a diszkurzív elemek használatának metszé-

seit keressük. Itt most azonban elsősorban a vádyszövegekre korlátozzuk figyelmünket, és csak másodsorban térünk ki a védekező konstrukciókra.

A vádoló pozícióban a házfelügyelővel szemben alkalmazott elemek több ponton határozott ismétlődést mutatnak. A házfelügyelő alakját eltérő kombinációkban megteremtő magatartás-toposzok kiindulási elkülönítésünket megismételve válnak kétfelé a politikum választóvonalára mentén. A munkakör elhanyagolása vagy a lakókkal

szembeni durvaság toposza nem vesz részt a politikumként konstituálódó bérházbeli viszonyrendszerek – pozíciós és legitimációs viszonyok – termelésében. Ezzel szemben jól körülhatárolható a bérház társadalmi terét politikumként megteremtő diskurzus, amely egyúttal egyértelműen a szereplők egy meghatározott köréhez kapcsolódik: a szereplők és a diszkurzív elemek metszésében egy kommunista diskurzus ölt alakot. Az MKP-tag házmegbízottak, tömbmegbízottak és lakók – ide sorolva a „baloldali lakók”, egy másik esetben pedig a „demokratikus lakók” önmeghatározást is – két regiszterbe illeszkedő ideologikus eszköztárat mozgatnak. Egyrészt elkülöníthető egy olyan osztályharcos diskurzus, amely a háztulajdonos és a lakók osztályellentétének értelmezési sémájába helyezi a házfelügyelő alakját. A „kapitalista háztulajdonos csatlósa”-ként meghatározott házfelügyelői alaktól nem áll messze a „protekción állás”-t³⁰ élvező házmester képe sem, ahol is a dolgozó munkás lakókkal való bánásmód felhánytorgatása – „a dolgozó munkás lakókat emberszámba nem vette” – engedi meg az osztályharcos gondolkodással való kapcsolódás feltevését. Másrészt a többi esetben egyazon elgondolás nyer megfogalmazást újra és újra, azonos elemekből építkezve: a reakciós–kommunista, reakciós–demokratikus vagy reakciós–baloldali szembenállásban kettészakadt lakóközösség koncepciója, melyben a házfelügyelő mindig a reakció oldalá-

ra helyeződik. A reakciós lakókkal kapcsolatot tartó, ugyanakkor a kommunista lakókkal nem is érintkező házmester tevékeny részese a lakóközösség politikai kettészakadásának, ahogy a Nagymező u. 48. sz. alatti bérház házmegbízottja meg is fogalmazza: „a ház demokratikus szellemét igyekszik megmételtyezni”³¹.

Hogy a Kommunista Párt tagjai és szimpatizánsai úgy élték meg 1945 ostrom utáni hónapjait lakóhelyükön, mint ahol a reakció és a demokrácia küzdelme zajlik, amely küzdelemben a lakóhely a tét, a Nagymező utcai ház kommunista tömbmegbízottjától elhangzó és fentebb idézett kijelentés – miszerint a reakciós társaság „szeretné magához kaparintani a ház irányítását”³² – teljes egyértelműséggel mutatja meg. Miután a lakóhely a reakció elleni harc, az osztályharc színtere, a kommunista kötelességeként éli meg, hogy a politikai tisztoogatást elvégezze lakóhelyén. Egy VI. kerületi, Lovag utcai bérház lakója, Engel Sámuel tanúvallomásában úgy nyilatkozott, hogy munkaszolgálatból való „hazatérésem után, *mint jó kommunista házi vizsgálatot tartottam* Pallos László ténykedései tárgyában és megállapítottam, hogy a lakók fele mellette van, másik fele ellen.”³³ De éppígy normaként állította fel a lakóhelyi megtisztítás állampolgári kötelezettségét az MKP XII. kerületi szervezetének egyik alkalmazottja, amikor az államrendőrség politikai rendészeti osztályához eljutott feljelentésében egyesek lakó-

³⁰ BFL XVII. 997. VII. Kaszás József és Kaszás Józsefné. Novák József házmegbízott tiltakozása a házfelügyelő házaspár igazolása ellen, 1945. július 22.

³¹ BFL XVII. 997. VI. ker. Groeger Ferencné. Fuchs Ferenc házmegbízott bejelentése, 1945. július 24.

³² Lásd a 28. lábjegyzetet.

³³ BFL XVII. 997. VI. ker. Pallos (Papadinec) László. Engel Sámuel vallomása, 1945. július 27. (Kiemelés tőlem.)

helyi magatartását kérte számon: „Kérem felelőségre vonni azt a házmegbízottat is ahol most legutóbb be volt jelentve és az illető ház lakóit is felelőségre vonni, mert dacára annak hogy tudták hogy nevezett nyilas és nagy német barát érzelmű volt mégsem jelentették fel [...]”.³⁴

Ami a védekező szövegeket illeti, az a meglepő tény állapítható meg, hogy maguk a házmesterek az igazolóbizottság határozathozataláig némák maradnak. Nemcsak az igazolóbizottság előtt nem szólalnak meg – megválaszolásra váró kérdés, vajon miért nincs egyetlen házmesteri vallomástétel sem a jegyzőkönyvekben –, de a mellettük álló lakóktól beszerzett igazolások benyújtásán túlmenően csak egészen ritka esetben juttattak el az igazolóbizottsághoz védekező, az ellenük vádként megfogalmazottak saját értelmezését írásban rögzítő beadványt. A tizenegy esetből mindössze kettőben találunk házfelügyelői beadványt, amely még az igazoló eljárás információgyűjtési szakaszában született, válaszként a lakók részéről elhangzó vádakra.³⁵ A házfelügyelők csak az igazolóbizottsági határozathozatalt követően szólalnak meg: akiket nem igazoltak, illetve munkájuktól egy időre eltiltottak, ügyvéd útján

fellebbezést nyújtottak be.³⁶ Egyetlen esetet kivéve azonban ez a megnyilatkozás az ügyvédi részvétel folytán már kilép a hétköznapi egymás mellett élés kapcsolati és kommunikációs világból.³⁷

A három eset közül, amelyben a házfelügyelő ügyvédi közreműködés nélkül fogalmazza meg mondanivalóját, kettőben a házfelügyelői védekezés két elemében azonos. Mindketten az ellenük felhozott vádakra olyan támadást láttak, amelyet bérházbeli szerepük, a házirend betartatása, azaz a lakók viselkedésének felügyelete miatt velük szemben támadt ellenszenvok váltottak ki: „ez az egyoldalú megvilágítás a terhelő tanúk részéről végrehajtott durva támadás kizárólag személyem ellen és nem más mint antipátia, ugyanis fő elvem ma is a házban: lakjunk csendben és tisztán”³⁸; „a T. bizottság előtt megjelent lakóimnak az első naptól kezdve nem feleltem meg, mivel a házirend betartását közérdekből megköveteltem.”³⁹ A politikum szempontjából azonban a másik megállapítás az, ami igazán sokatmondó: szemben a házfelügyelők többségének hallgatásával, az a két házfelügyelő, aki – ügyvéd bevonása nélkül – megszólal, magát kommunista elkötelezettségűnek állítja. Míg egyikük úgy fogal-

³⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 3.1.9. Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Vizsgálati dossziék. V-64724. Belusi Baross István. Tury József feljelentése, dátum nélkül.

³⁵ BFL VII. 997. VI. ker. Tury Pál. Tury Pál beadványa az igazolóbizottságnak, 1945. augusztus 1. és VII. ker. Kaszás József és Kaszás Józsefné. „Jegyzetek” Kaszás József és Kaszás Józsefné gépelt aláírásával, dátum nélkül.

³⁶ VI. ker. Gerhát József; VI. ker. Hamedli Aladár; VII. ker. Andrási (Andrész) Ferenc; VII. ker. Kaszás

József és Kaszás Józsefné.

³⁷ Andrási Ferencnek igazolási ügyében benyújtott fellebbezésén a megszokottól eltérően nincs feltüntetve az ügyvéd neve és bélyegzője. Ebből arra következtettünk, hogy ebben az esetben a fellebbezés ügyvédi közreműködés nélkül született.

³⁸ BFL XVII. 997. VII. ker. Andrási (Andrész) Ferenc. Andrási Ferenc fellebbezése az igazolóbizottsághoz, 1945. szeptember 22.

³⁹ BFL XVII. 997. VI. ker. Tury Pál. Tury Pál beadványa az igazolóbizottságnak, 1945. augusztus 1.

maz, hogy „házmesterségem alatt állandóan kommunistának szidtak és mint ilyent rágtak és fenyegettek”, illetve „Ellenben nekem élni kell a házmester sorsát: a múltban büdös kommunista voltam családommal és most?”, és „Életemen keresztül mindig kizárólag csak a dolgozókat tudtam becsülni a legmagasabb fokig. Velük éreztem, hiszen én is dolgozó és szenvedéssel verejtékező kenyérkereső munkás vagyok.”⁴⁰, addig a másikkal ugyanezt úgy mondja el, hogy „1944 elején ugyanez a társaság, Ruff kivételével, a házban gyűjtő ívet hordtak körül aláírás véget, hogy engem felfognak jelenteni kommunista magatartásom miatt, sőt kommunista tanokat láttak nálam (*ex természetesen igaz.*)”⁴¹. Az esetek száma igen kicsi ahhoz, hogy a házfelügyelői magatartási skálát magunk előtt lássuk, és a házfelügyelők 1945-ös magatartására vonatkozóan összefüggéseket állapítsunk meg. Egy feltevés azonban így is megfogalmazható. Vajon nem azzal a jelenséggel állunk-e szemben a védekező házfelügyelők esetében, amely szerint a kommunista legitimitáció – mögötte vagy valódi kommunista elkötelezettséggel, vagy pedig csak stratégiaként való használatával – egyfajta cselekvésmóddal és megnyilatkozási késztetéssel jár? Különösen annak fényében, hogy a harmadik esetben a házfelügyelő megszólalása mögött sem állt más felhatalmazó erő, mint egy ellene már le-

folytatott és felmentéssel végződő népbírósi eljárás.⁴²

A házirend körül támadt vizályok felhasználásának egyik esete, a terézvárosi Rózsa utca 50. szám alatti házmester igazolási ügye egyúttal a kommunista jelenlétre jellemzőtől eltérő módon szerveződő konfliktust mutat meg.⁴³ A lakóközösségeket megszokottan a demokratikus lakók, illetve az őket képviselő kommunista házmegbízott és a reakciós lakók szembenállásában megosztó összeütközésekhez képest ezúttal a házmegbízott a kommunista elkötelezettségű – bár nem párttag – házmester mellett állt ki, a házfelügyelőt zsidógyűlölete és a tettlegességig fajuló durva magatartása miatt feljelentő lakókkal szemben. A helyzetnek a házfelügyelő és a házmegbízott által adott értelmezésében az igazolás által kiváltott feljelentés mögött a házmester és egyes lakók között a házirend betartása körüli összetűzések álltak. Ahogy Tury Pál házmester az igazoló bizottsághoz védekezésképpen írt beadványában állította, „a T. bizottság előtt megjelent lakóimnak az első naptól kezdve nem feleltem meg, mivel a házirend betartását közérdekből megköveteltem. Tekintettel, hogy most már igen sok olyan viselt dolgaikat ismerek, ami reájuk nézve kellemtelen, ezért szövetkeztek össze ellenem, és semmilyen eszközöktől vissza nem riadva, csak egy céljuk van, hogy a felesé-

40 BFL XVII. 997. VII. ker. András (Andrész) Ferenc. András Ferenc fellebbezése az igazolóbizottsághoz, 1945. szeptember 22.

41 BFL XVII. 997. VI. ker. Tury Pál. Tury Pál beadványa az igazolóbizottságnak, 1945.

augusztus 1. (Kiemelés az eredetiben.)

42 BFL XVII. 997. VII. ker. Kaszás József és Kaszás Józsefné. „Jegyzetek” Kaszás József és Kaszás Józsefné gépelt aláírásával, dátum nélkül.

43 BFL XVII. 997. VI. ker. Tury Pál.

gemmel együtt örökre elnémítsanak.”⁴⁴ Az ellene „feljelentéssel és panasszal” élő nyolc lakó közül, akik öt lakásból adták aláírásukat, hárman valóban már a házmester 1937-es alkalmazását megelőzően is a ház lakói voltak, 1937-ben kettő, öt illetve hat éve. Nyilván nem véletlen, hogy a házmegbízott Steiner (utóbb Szendrődi) Ödön szintén a legrégebbi lakók egyike volt. Ahogy vallomásaiban ő is állította, „a nézeteltérések Tury Pálnéknak a ház rendje körüli ténykedései kapcsán merültek fel. Saját fülemmel hallottam, hogy ilyenkor kölcsönös gorombáskodások történtek. A veszekedések főleg asszonyok között történtek.”⁴⁵ Az 1945-ös feljelentés elsősorban a házban élő nők közötti összeütközések eseteit, illetve női lakókat ért sérelmeket sorol elő. A házfelügyelő a feljelentés szerint Singer Pálnét „állandóan zsidózta, kuplerosnénak nevezte”; általában szidalmazta a zsidó nőket, konkrétan pedig Stern József bérlő lányát, Stern Évát; ugyancsak ő „Stern Józsefnét ütötte meg egy mosókonyha feletti vita hevében”, míg férje Ruff Ferencnét „egy szóváltásból kifolyólag úgy meglökte, hogy elesett”.⁴⁶ A házfelügyelő védekező beadványa szerint ezek a csetepaték olyan keretek között is zajlottak, hogy „Singer Pálné[t] [...] többször rajta értük, hogy a ház különböző helyein, az illemhelyre való dolgait végezte el, valószínű azért, hogy evvel minket bosszantson. Feleségem ezért felelősségre vonta, ami neki gyűlöletre adott okot.” A konfliktus már 1945-öt megelőzően kö-

zel került ahhoz, hogy politikai dimenzióba kerüljön át: a házfelügyelő és a házmegbízott állítása szerint ugyanezek a lakók 1944 elején mint kommunistát készültek feljelenteni Tury Pált. A lakóközösségbe érkező házmester és a régi lakók között a házi-rend kapcsán kirobbanó házon belüli napi viszályok, ellenszenvék világa a politikum használatának egy másfajta módját mutatja, mint a bérházon belüli osztályharc kommunista diskurzusa. Az államhatalmi politikai felhatalmazás használata – 1944-ben az antikommunizmusé, 1945-ben az antifaszizmusé – ebben az esetben nem hozta létre a bérházbeli intézményes pozíciók, valamint a reakció–demokrácia szembeállítás diskurzusát.

Az itt vizsgált tizenegy esetben a lakóközösséget mi–ők oppozícióban kettéválasztó diskurzus kizárólag a kommunista jelenlét-höz kapcsolódik. A munkaköri mulasztás, a lakókkal való durva bánásmód mint diskurzív elemek nem képeznek egy mi–ők szembeállítás mentén szerveződő közösség-teremtő, illetve ellenségképző beszédmódot, és nem is kapcsolódnak erősen a kommunista szereplőkhöz. A házfelügyelők igazolásának helyzetében a lakók köréből megnyilatkozó szereplők közül a jelek szerint a kommunisták azok, akik a lakóhelyet társadalmi entitásként gondolták el. Ebben a gondolkodásmódban a lakóhely olyan egység, ami küzdelem tétjét képezi, ami felett uralmat lehet gyakorolni. A lakóközösség a kommunista/baloldali/demokratikus–reakciós ellentétpáron kívül az általunk elem-

⁴⁴ BFL XVII. 997. VI. ker. Tury Pál. Tury Pál és Tury Pálné kézzel írt beadványa az igazoló bizottságnak, 1945. augusztus 1.

⁴⁵ Uo. Szendrődi Ödön vallomása, 1945.

augusztus 13.

⁴⁶ Uo. Nyolc lakó feljelentése és panasza az igazolóbizottság elnökéhez Tury Pál és felesége ellen, 1945. június 27.

zett szövegekben nem kap értelmezést. Vagyis a bérházat társadalmi entitásként kezelő kommunista diskurzus mellett nem válik láthatóvá olyan alternatív diskurzus, amely a lakóhelynek mint entitásnak és egyúttal a lakóhelyi pozíciók viszonyrendszerének másfajta elgondolását formálná meg. Hogy e hiány mögött egy másfajta gondolkodásmód áll, azt a házmegbízotti intézményről a *Magyar Nemzet*-ben megjelent cikk felháborodott mondatai pontosan világítják meg: „Ki adott például jogot a házmegbízottnak arra, hogy aziránt érdeklődjék, melyik pártnak vagyok tagja, vagy mennyi a havi jövedelmem? Az előbbi teljesen magánügyem, az utóbbi legfeljebb a pénzügyminisztert vagy az adóhatóságot érdekelheti.”⁴⁷ A Kommunista Párt kivételével az 1945-ben állami szinten színre lépő politikai tényezők nem tekintették a lakóhelyet a politikai ellenőrzés és a politikai harc színterének: gondolkodásuktól idegen volt a lakóhely politikumként való felfogása. A kommunista világlátás és cselekvési mód és az általunk itt most csak differenciálatlanul egyéb demokratikusként kezelt gondolkodásmódok közötti kommunikáció egy magát szerencsés módon megmutató esetében pontosan tetten érhető ez az értelmezési eltérés és az abból következő dialógus-szerveződés. A VI. kerületi Szondi u. 74-ben hét kommunista párttag lakó – „a házban heten

vagyunk kommunisták, mindnyájan párttagok” – lépett fel a házfelügyelővel szemben. Közöttük ott találjuk a magát „meggyőződéses kommunista”-nak valló „Müncz elvtárs”-at, a házmegbízottat, a tömbmegbízottat és annak feleségét. A házfelügyelő ellen indított támadásuk fő vádként arra a toposzra épült, hogy a házmaster a reakciós lakók oldalán áll és velük, kommunistákkal nem érintkezik. Az esetből elének táruló, kommunista retorikát használó vádsközvegek ideologikus világához képest szinte disszonánsnak hat az igazolóbizottság 1945. július 19-én meghozott feddő határozatának indoklása: „Ez a legendyebb büntetés. A Bizottság ettől az ítélettől a házfelügyelő teljes javulását várja, és azt, hogy *a ház lakóinak minden rétegével keresse a jóviszonyt*, és illeszkedjen bele [a] mai demokratikus helyzetbe.”⁴⁸ A világnézeti megosztottság retorikájára a „réteg” kifejezéssel válaszolni lényegében a kommunista helyzetértelmezés negligálását, kikerülését jelentette. Egy olyan gesztust, amely azt jelezte, hogy a vegyes pártösszetételű igazolóbizottság nem hajlandó belépni és együttműködni ebben a fajta politikai – ideológiai – diskurzusban. A hét kommunista lakó fellépése a legkevésbé sem érte el a célját: a házfelügyelő a helyén maradt, a „köz éléről való eltávolítására”⁴⁹ nem került sor.

47 „Házmegbízottak.” *Magyar Nemzet*, 1945. június 28., 2.

48 BFL XVII. 997. VI. ker. Özv. Polczer Miklósné. Igazolóbizottsági határozat, 1945. július 19. (Kiemelés tőlem.)

49 Uo. Pallér Józsefné tömbmegbízott az igazolóbizottsághoz intézett 1945. július 27-i észrevételében fogalmaz így: „Most jutottunk el odáig, hogy az ilyen elemeket a köz éléről eltávolítsuk.”

Lakóközösség kontra háztulajdonos: Bérházvilág a kommunista sajtóban

1945. decemberében a *Szabad Nép* egyik újságírója, „B. É.” egy általa meg is nevezett VII. kerületi bérházban, a Garay utca 20. szám alatti lakóházban támadt társadalmi összeütközésnek szentelt cikket.⁵⁰ Az írás azt a történetet beszéli el, hogyan jutottak el a ház lakói konfliktushelyzetük megoldásához: a háztulajdonos rendőrségi feljelentéséhez. A ház néven nevezett tulajdonosa, dr. Valér (Weisz) Márton által a lakók ellen elkövetett tettek már sokasodtak: a „háziúr” az ostrom után a háborús károkat szenvedett tető helyreállítása helyett a meglévő cserepeket rakatta át oly módon, hogy nővére lakása biztonságba kerüljön, más lakóknak kárt okozva; 1945 januárjában kétszer szedte be a házbért; egyik bérlőjének lakásából elvitette a tűzhelyet; nyilas házmesterét nem adta a hatóság kezére. Mindennek betetőzéseként pedig – a lakók megfélemlítésével, illetve mellőzésével – saját magát választotta meg házmegbízottnak. Ily módon a cikk tálatásában a ház mintegy a reakció szigete maradt: „Míntha a demokrácia ezt a házat elkerülte volna. Védelem? Házmegbízott?” A lakók azonban a cikk üzenete szerint minden elnyomás ellenére is rátaláltak a helyes cselekvésre – panaszukkal a *Szabad Néphez* fordultak: „A lakók végre megelégtéltek. Levelet írtak a Szabad Néphez: [...] Jöjjön ki valaki hozzánk, nézze meg helyzetünket. Kimentünk. Ma a rendőrségen felje-

lentés fekszik dr. Weisz Valér Márton úr ellen.”

Ugyancsak a „B. É.” monogram mögött rejtőző cikkíró, a jelek szerint a *Szabad Nép* bérházlépcsőházakból tudósító munkatársa egy hónappal korábban, 1945 novemberében egy külső-terésvárosi bérháztömböt, a Szinyei Merse utca, a Kmety utca, a Bajnok utca és a Szondi utca által határolt tömböt derítette fel.⁵¹ „B. É.” otthonosan mozgott a bérházbeli osztályharc világában: az újságolvasó ezúttal is a háztulajdonos és a demokratikus lakóközösség összeütközésének eseteiről értesülhetett. A cikkíró ugyanis nemcsak arról számolt be, hogy a tömb kommunistái hogyan segítik a lakók életét, hanem a bérház életét szervező osztályellentétről, a „dolgozó lakókkal” – általános szintre emelve az „országgal” – nem tartó háztulajdonos és az őt szolgáló házfelügyelő, a szembenálló oldalon pedig a kommunista házmegbízott és a lakók osztályharcáról is: „A Szinyei Merse utca 14-ben nem sváb a háziasszony. De méltóságos asszony. Ha beszél is magyarul, nem érez együtt a dolgozókkal, az országgal. [...] Házmestere őt szolgálja. Ennek az embernek, aki eddig csak azzal tüntette ki magát a házban, hogy leszaggatta a kommunista plakátokat – ennek írta a méltóságos asszony, hogy a kommunista házmegbízottat majd kirúgatja. De a méltóságos asszony téved. Nem ő fogja a házmegbízottat kirúgni. Fordítva lesz. A méltóságos asszony háromszobás lakása üresen áll a házban. Ő maga penzióban lakik. És a kommunisták lépéseket tettek, hogy sokgyer-

⁵⁰ B. É.: Háziúr az újjáépítési kölcsönből leszedette a háztetőt. *Szabad Nép*, 1945. december 20., 3. old.

⁵¹ B. É.: Ahol a lakók bátran néznek szembe a téllal. *Szabad Nép*, 1945. november 30., 2. old.

mekes munkáscsaládoknak teremtsenek otthont ebben a lakatlan lakásban.”

A kommunista befolyás alatt álló „demokratikus napilap”, a *Szabadság* a *Szabad Népnél* is nagyobb intenzitással tájékoztat a nyilvánosságot a budapesti bérházvilágban uralkodó társadalmi viszonyokról. Egy 1945. novemberi cikkben a reakció és a demokrácia harca az eddigiektől eltérő felállásban bukkan elő.⁵² Az I. kerületi IV. Béla út (ma Attila út) 93. szám alatti „halk, elegáns, modern bérpalota” lakóközösségének viszonyait feltérképező újságíró a nyilas házmegbízott és a demokrata-, illetve munkáspárti lakók közötti ellentéteket tárta az olvasók elé: „Amennyire szereti és segíti nyilas testvéreit a házmegbízott úr, annyira utálja a házban lakó demokratákat. Igaz, hogy talán hárman, négyen ha vannak. Ha például egy munkáspárti lakó lemegy a házmegbízott úrhoz egy bejelentőlapért, háromszor egymás után azzal utasítja el, hogy még nem kelt fel, még reggelizik, most fáj a feje, ne zavarják stb. Az viszont természetes, hogy a házban lakó «Méltóságos Asszonyoknak» minden alkalommal hajbókolva kezecsköl és kívánságait vakon és azonnal teljesíti.” A reakció és a demokrácia házbeli küzdelme ugyanakkor a reakciós többségre és az elnyomott demokrata kisebbségre kettészakadt lakóközösségben is zajlik: „A többi lakók sem sokkal különbek a házmegbízott úrnál (tisztelet a kivételnek?). Mikor a házmegbízottak egyesületének kiküldötte bejelentette a lakóknak, hogy Sipos úr [a házmegbízott]

nincs leigazolva, tehát nem választható meg – a lakók 75 százalékos többséggel mégis megválasztották. [...] Az egész házban három-négy ember kivételével még senki sincs leigazolva. [...] Demokraták? Hát, sajnos, azok csak kevesen vannak. És ha vannak is, mit sem tudnak tenni a házmegbízott út kiskirálysága ellen.”

„A demokrácia azt jelenti, hogy a néppel a népért harcolunk, a lakókkal a lakókért”⁵³: osztályharc a lakóhelyen

„A demokrácia hajnalán lassan, fokozatosan kezdünk kibontakozni a házfelügyelők fulasztó gyámsága, bénító ellenőrzése és hatósági pillantásai alól.

A magyar reakció közel három évtizede az egyszerű házmesterség szakmáját olyan állami és hatósági felhatalmazásokkal toldotta meg, amelytől a ház «mestere» tüstént a ház «felügyelője» lett, ami a gyakorlatban nem annyira a ház lakóinak szolgálatát, sokkal inkább a lakók fölött gyakorolt politikai, erkölcsi, anyagi és rendőri felügyeletet jelentette. [...] *Ez a házmester azonban nemcsak a fasiszta államot szolgálta, hanem a háziurat is. E kettős szolgálaton érlelődött világszemlélet a fasiszmus és kapitalizmus iránt baráti-vá és a lakók felé barátiatlanná.*”⁵⁴

A Kommunista Párt a bérház – a lakóhely – világának első pillanattól kezdve kész értelmezési sémájával lépett 1945-ben a nyil-

52 Cs. M.: Egy csendes budai ház ... nem igazolt házmegbízottal és egyéb reakciós furcsaságokkal. *Szabadság*, 1945. november 4., 5. old.

53 Barabás Tibor: „Tömbparancsnokság.” *Szabadság*,

1945. szeptember 14., 4. old.

54 Külön bizottság igazolja a házfelügyelőket. *Szabadság*, 1945. március 31., 3. old. (Kiemelés tőlem.)

vánosság elé. A *Szabad Népet* és a *Szabadságot* együttesen tekintve az ostromot követően az 1945-ös év minden hónapjában megjelent egy vagy két olyan cikk, amely a budapesti lakóközösségek belső viszonyait tárta fel.⁵⁵ A kommunista újságírás a bérházak társadalmát a sajtónyilvánosság szá-

mára tárgyként teremtette meg, még-hozzá egyazon struktúrát követve: a bérház belső világát intézményes pozíciók viszonyrendszerében, oppozíciós párok mentén szerveződő relációkban jelenítette meg. (2. táblázat)⁵⁶

2. táblázat

Az 1945-ös kommunista sajtó által használt oppozíciós párok

<i>reakció</i>	<i>demokrácia</i>
háztulajdonos + házfelügyelő	lakók
háztulajdonos + házfelügyelő	lakók/dolgozók + kommunista házmegbízott
nyilas házmegbízott + házfelügyelő	demokrata/munkáspárti lakók
házfelügyelő	házmegbízott

⁵⁵ Házmegbízottak. *Szabad Nép*, 1945. május 17., 3. old.; K. H.: A házmegbízottak továbbra is a demokrácia őrszemei maradnak. *Szabad Nép*, 1945. június 29., 3. old.; A házmegbízotti intézmény. *Szabad Nép*, 1945. augusztus 26., 3. old.; B. É.: Ahol a lakók bátran néznek szembe a télrel. *Szabad Nép*, 1945. november 30., 2. old.; A ház- és tömbmegbízottak a házfelügyelők új igazoltatását követelik. *Szabad Nép*, 1945. december 12., 3. old.; B. É.: Házíúr az újjáépítési kölcsönből leszedette a háztetőt. *Szabad Nép*, 1945. december 20., 3. old.; Bealkonyult. *Szabadság*, 1945. február 11., 4. old.; Külön bizottság igazolja a házfelügyelőket. *Szabadság*, 1945. március 31., 3. old.; Viharsarok. *Szabadság*, 1945. április 18., 3. old.; Havas Tibor: A házfelügyelők igazoltatása. *Szabadság*, 1945.

április 28., 5. old.; Nagy Lajos: A háziúr. *Szabadság*, 1945. május 16., 2. old.; A fölépcső mindenkié! *Szabadság*, 1945. május 28., 3. old.; Petur László: Pillanattfelvételek a szabaduló kisnyilasokról. *Szabadság*, 1945. július 18., 3. old.; Amikor „kis ügyet” tárgyal a népbíró. *Szabadság*, 1945. augusztus 5., 3. old.; Barabás Tibor: „Tömbparancsnokság”. *Szabadság*, 1945. szeptember 14., 4. old.; Cs. M.: Egy csendes budai ház ... nem igazolt házmegbízottal és egyéb reakciós furcsaságokkal. *Szabadság*, 1945. november 4., 5. old.

⁵⁶ A *Szabad Nép* és a *Szabadság* 1945-ös évfolyama alapján. A Vörös Hadsereg Politikai Osztályának lapja, az *Új Szó* tematikáknak szempontjából releváns cikkeivel nem szolgál.

A kommunista sajtó a bérház – a lakóhely – társadalmi terét dominánsan a háztulajdonos és a lakóközösség osztályellen-tetésében jelenítette meg. A már az ostrom másnapjától kezdve közvetített kép szerint a bérház a fasiszta állam és a kapitalista tőke szövetségében az osztályelnyomás világa. A *Szabadság* fent idézett 1945. március végi cikke esszenciáját nyújtja ennek az ideologikus értelmezési sémának: míg az állam jelenléte a házfelügyelőben, a tőke jelenléte pedig a háztulajdonosban testesül meg, addig a kettő szövetségét a lakók érdeke helyett a háztulajdonos érdekeit szolgáló házfelügyelő valósítja meg. Az osztályideológia a bérház világában a lakók differenciálatlan egységét helyezi az elnyomottak oldalára. A bérház ily módon az osztályharc és a fasiszmus elleni harc színtere. Következésképpen a politikai fordulattal a bérház világának is át kell alakulnia – a demokrácia megteremtése megköveteli a bérház világának demokratizálását. Az állampolgárok lakóhelyi politikai és erkölcsi ellenőrzésében a fasiszta állam és a tőke szolgálatában álló házfelügyelőt a demokratikusan, közösségileg választott házmegbízott váltja fel: „a rendelet a házmegbízott feladatává teszi a közélet minden terén a demokratikus ellenőrzést [...]. [...] A házmegbízott személyén keresztül a legszélesebb tömegek kapcsolódnak be a politikai életbe, a reakció leleplezésébe, a feketézők és munkakerülők ártalmatlanná tételé-

be.”⁵⁷ Miközben pedig a házmegbízottak „őrzői maradnak a házak demokratikus szellemének”⁵⁸ és egyben a politikai nevelés intézményeiként működnek – „Felvetjük a kérdést: vajjon a fiatal demokratikus rendőrség és az igazolt reakciókkal telt közigazgatási apparátus valóban oly erős, hogy lemondhat a legdemokratikusabb népi szervezet támogatásáról és ellenőrző munkájáról a reakció üldözése, a *politikai nevelés*, a tisztességes adóbevallás terén? Mert igenis, ezek a házmegbízottak feladatai, nem pedig mindenféle adminisztratív teendő”⁵⁹ –, addig a házfelügyelő a lakóhelyi osztályharcban a demokrácia oldalára kell hogy álljon: „Mindebből egy olyan rendszer létesítése és bevezetése következik, amelyben a házmester hosszú esztendőknél után ismét a ház lakóinak érdekeit tartozik képviselni elsősorban, nem pedig a háziúrét, még kevésbé egy letűnt rendszer szuttogó propagandáját.”⁶⁰

„A lakók demokratikus szellemben való közérdekű nevelése”⁶¹: a lakóhely kommunista gyakorlatai

A *Szabad Nép* 1945 szeptemberében a párt-szervezet egy újfajta, lakóhelyi alapon szervezett egységének sikeres bevezetéséről adott hírt: „A háztömbpártcsoport és a házmunkacsoport azt jelenti a gyakorlatban,

⁵⁷ A házmegbízotti intézmény. *Szabad Nép*, 1945. augusztus 26., 3. old.

⁵⁸ K. H.: A házmegbízottak továbbra is a demokrácia őrszemei maradnak. *Szabad Nép*, 1945. június 29., 3. old.

⁵⁹ A házmegbízotti intézmény. *Szabad Nép*, 1945.

augusztus 26., 3. old. (Kiemelés tőlem.)

⁶⁰ Külön bizottság igazolja a házfelügyelőket. *Szabadság*, 1945. március 31., 3. old.

⁶¹ Túlzás vagy lehetetlenség? *Magyar Nemzet*, 1945. augusztus 25., 3. old.

hogy nem a dolgozó, elfoglalt párttagság megy el a párthoz, hanem a *hajszálereken keresztül mindig a párt megy a párttaghoz, hogy irányítsa, nevelje, támogassa, védje és felemelje*. A VI. kerület száz tömbpártcsoportjáról pontos térkép is készült, amelyről leolvasható: a tömb területén melyik házban hány párttagunk lakik s külön, hogy az illető házban mennyi a »Szabad Nép«-előfizetők száma. A 123-as tömbnek száztíz kommunista családfő-tagja van.⁶²

Egy VI. kerületi igazolási ügyben becsatlolva a Kommunista Párt lakóhelyi röpgyűlésére szóló meghívót találunk: „Meghívjuk a ház tisztelt lakóit f. hó 27.-én, pénteken, d.u. 5.-óra ra összehívandó röpgyűlésünkre. Gyűlésünket a Délibáb-utca 26. sz. ház udvarán tartjuk meg. Elérkezett az idő, mikor mindenkinek [...] ⁶³ színt kell vállalnia, hogy vagy a reakció sötétben lapuló támogatója, vagy pedig a Nép[i] Demokratikus Magyarország harc os polgára. Éppen ezért saját érdekében súlyt helyezünk mindenki megjelenésére. Szabadság. A magyar Kommunista Párt VI. ker. 7. számú körzete.”⁶⁴

A *Magyar Nemzet* 1945. augusztus 25-i számában a magát meg nem nevező cikkíró a fővárosi közgyűlés augusztus 29-i napirendjébe felvett, a házme g bízotti intézményre vonatkozó szabályrendelet-tervezet előterjesztése kapcsán felháborodásának

adott hangot: „A tervezet szerint ugyancsak a házme g bízotti feladata lenne «a közélet minden területén a demokratikus ellenőrzés». Hát ez már nem komikum, vagy tragikomikum, hanem egyenesen lehetetlenség, mert a közélet területén a demokratikus ellenőrzés a kormányzat, a közigazgatás, a rendőrség feladata, amelyben valamennyiünknek bízunk kell és elsősorban azoknak, akik hisszük és akarjuk a demokráciát.”⁶⁵ Ahogy a cikk hangvétele is jelzi, a házme g bízotti intézmény, jogszabályilag körül nem határolt jogkörével, politikai értelmezések ütközőpontjává vált. Az intézmény körüli viták politikai tétjéről igencsak sokat sejtet, hogy a fővárosi közgyűlés augusztus 29-én a várakozásoktól eltérően mégsem tárgyalta az előterjesztést: azt ugyanis a kommunista párti tag Széll Jenő javaslatára levették a napirendről. A közgyűlés a polgármestert arra hatalmazta fel, hogy a szabályrendeletet egy összehívandó pártközi konferencia alakítsa ki, amit a közgyűlés utólag hagy jóvá.⁶⁶ A polgármesteri rendelet tervezetének a *Magyar Nemzet* által idézett mondata – miszerint az intézmény „a lakók demokratikus szellemben való közérdekű nevelésé”-t szolgálja – kommunista olvasatban bontakozik ki jelentésének teljes mélységében. A kommunista valóságteremtés olyan kulcsfogalmait használja, mint a „közérdek” és a „nevelés”, amelyek – majd 1948-tól kezdve

62 sz. e.: Így dolgozik egy háztömbpártcsoport. *Szabad Nép*, 1945. szeptember 29., 2. old. (Kiemelés tőlem.)

63 A meghívóra nyomott pecsét takarásában olvashatatlán rész.

64 BFL XVII. 997. VI. ker. Nyárai (Nyáguly) János. Meghívó, dátum nélkül.

65 Túlzás vagy lehetetlenség? *Magyar Nemzet*, 1945.

augusztus 25., 3. old.

66 A napirend megváltoztatása miatt a Magyar Radikális Párt és a Kommunista Párt képviselője között támadt szópárbajhoz és a szavazáshoz lásd: Budapest székesfőváros ideiglenes törvényhatósági bizottságának 1945. augusztus 29-én tartott rendes közgyűlésének naplója. *Fővárosi Közlöny*, LVI. évf. 55. sz. (1945. szeptember 6.), 549. old.

a kommunista brosúra-irodalom révén népszerűsítve – a kommunista etika és az aszerint élő „új ember” tudatos megteremtésének eszközeit jelentették. Bár az kérdés, hogy vajon 1945 őszén benne volt-e már a köztudatban a „nevelés” fogalma olyan hívószóként, amely a kommunista etika értelmezési horizontját idézte fel, illetve hogy volt-e ennek a fogalomnak más politikai relevanciája is. A Kommunista Párt 1945-ben az egyén lakóhelyi magatartása feletti felügyelet, vagy más hangsúllyal az egyén magatartása feletti lakóhelyi felügyelet koncepciójával lépett fel, amely felügyeletet a házmegbízotti pozícióban gondolta intézményesíthetőnek. Miután a kommunista valóságértelmezés szerint a két világháború közötti államhatalom a hatósági jelenlét, az erkölcsi és politikai felügyelet intézményeként használta a házfelügyelői pozíciót, a kommunisták, mint a Horthy-korszak államhatalmi ellenségképzésének tárgyai és mint e lakóhelyi felügyelet célpontjai, 1945-ben ezt a felügyeletet egy demokratikus legitimitással felruházott, az osztályideológia által kijelölt ellenséggel szemben akarta újraterteni.

A területi alapú pártszervezet kezdeményei, valamint a házmegbízotti intézmény kommunista koncepciója azt mutatja, hogy az ostromot követően, az állami szintű politika szereplőjeként, a Kommunista Párt az egyént életének lakóhelyi kontextusában is el akarta érni a felügyeletet. Ugyanakkor

a fizikai jelenlét mellett, amit az MKP politikai eszközként használt 1945-ben, a diszkurzív jelenlét is megmutatkozik előttünk. A lakóhelyet a kommunista diskurzus tette tárgyává: a lakóhelyi viszonyrendszerek zárt értelmezési rendjét alkotta meg. A kommunista lakóhelyi-diskurzusok termelődése azonban a „kommunista cselekvő” kilétének tisztázását teszi szükségessé. Milyen módon helyezhetők viszonyba egymással a Kommunista Párt, a maga politikai eszköztárával és céljaival, a kommunista újságírás, valamint a bérházak névtelen, a kommunista beszédmódot használó cselekvői? E társadalmi szereplők milyen egymásra hatásában kezdtek el működni magatartásminták, cselekvésmódok és az ezekre való felhatalmazások? Vajon a párt általi mintaadásról és felhatalmazásról kell-e beszélnünk a névtelen cselekvők lakóhelyi diskurzusát illetően? Illetve használhatók-e egyáltalán a mintaadás – normateremtés –, valamint a legitimáció fogalmai a vizsgált társadalmi valóság értelmezésére?

A házfelügyelők elemzett igazolási ügyeiben a bérházak hétköznapi, névtelen cselekvőinek fellépéseiben egy jellegzetes eszköz tűnik fel: a politikai legitimáció használata. A politikai legitimáció igénye szinte kizárólag a kommunista cselekvők esetében jelenik meg: a bejelentéseket aláíró lakók közül az „MKP-tagok” tüntették fel párthovatartozásukat.⁶⁷ Ezzel a névaláírás mellett egy olyan társadalmi pozíci-

67 A VI. és VII. kerületi ügyekben két kivétellel találkozunk: egy Dohány utcai házmester részére a lakók által adott igazoláson olvashatjuk a „Kohn István kommunista párt tagja”, valamint „Szabados (Stránk) László VI. MKP tag” aláírások mellett „Pabai Sándor a Szoc. Dem. megbízottja”

önmegjelölést (lásd: BFL XVII. 997. VII. ker. Farkas József), továbbá egy Erzsébet körüti ügyben a „Bánréthy Sándor, a Szociáldemokrata Párt régi tagja, az Elemi Ált. Biztosító üzemi bizottságának tagja” aláírást (lásd: BFL XVII. 997. VII. ker. Kaszás József és Kaszás Józsefné).

öt jelölő nyelvi elemet használtak, amely az egyén státusát definiáló és legitimációs erővel felruházó eszközként működött, és amelynek sajátos típusát képezte 1945-ben a politikai legitimáció igényével való fellépés.⁶⁸ A politikai legitimáció használata mellett ugyanakkor, mint láttuk, egy másik választóvonal is megmutatkozott a cselekvési módokban. A magában az irathalmazban konstatált kettéválás azt mutatta, hogy a bejelentéseket kiváltó esetek egy részében a sérelem, panasz megfogalmazása nem járt együtt egy mi-ők oppozícióban szerveződő lakóközösség-diskurzussal. Ez a típusú diskurzus és vele együttjáróan a politikai legitimáció eszközüének használata a „kommunista cselekvő” típusához kapcsolódik. A „kommunista cselekvő” eszköztárának, cselekvésmódjának azonosításán túl azonban differenciálni kell a magatartások között. A kommunista módon cselekvő egyén ugyanis lehet meggyőződéses kommunista, de lehet olyan cselekvő, aki ennek az eszköztárnak – azaz a kommunista beszédmódnak – a használatát véli hatékonynak, amikor a hatóságot megszólító állampolgár szerepében lép fel. Ily módon az igazolási ügyekben a „kommunista” gondolkodás- és cselekvésmód egyéni értelmezései és használatai tárulnak fel, miközben pedig a korabeli társadalmi folyamatok kulcsát ezeknek az eltérő használatoknak, értelmezéseknek a létre-

jöttében találhatjuk meg, amint azok a Kommunista Párt, a hatóságok és a hétköznapi névtelen cselekvő egyének megnyilvánulásainak egymásra hatásában, érintkezéseik csatornáiban megszülettek.

Ahogy az állampolgár és a hatóság közötti érintkezésben és párbeszédben egy narratív toposzból cselekvés válik, az a folyamat éppen a mintaadás – normateremtés – mechanizmusait mutathatja meg. A házfelügyelők igazolási ügyeiben mind a társadalmi cselekvőket, mind a diszkurzív szereplőket, illetve ellentétpárokat illetően szembeűnő a háztulajdonosnak és a háztulajdonos–lakóközösség-viszonynak a hiánya. Ezzel szemben a kommunista sajtó a reakció–demokrácia oppozíciót túlsúlyban a háztulajdonos és a lakók osztályellentétéként teremtette meg. Miközben a bérház-tematikában mozgó cikkekben valamennyi intézményes pozíció megjelenik diszkurzív szereplőként, addig a fasizmus–antifasizmus szembeállításban elhelyezett szereplőpárok közül itt a háztulajdonos és a lakóközösség osztályellentéte a domináns. A kommunista sajtóhoz képest a házfelügyelők igazolásában a háztulajdonos intézményes pozíciója kevésbé erőteljesen jelenik meg akár a cselekvési, akár a diszkurzív térben. Azokban az esetekben, amelyek a politikai legitimáció használatával és a kommunista diskurzussal határoltunk körül, a háztulajdonos nem tűnik fel cse-

⁶⁸ A *Le Monde*-hoz 1979–1981 között beérkezett olvasói panaszlevelekben vizsgálta Luc Boltanski azokat a technikákat, amelyek révén az egyén az őt ért igazságtalanságot általános érvénnyel felruházva tárja a nyilvánosság elé. E technikák révén – stilisztikai elemek és titulusok használatával – az egyén önmagát egy

kollektívához kapcsolva emeli igazság-igényét az általános érdek szintjére. Lásd: Boltanski, Luc: *La dénonciation publique*. In: *Uő: L'Amour et la Justice comme compétences. Trois essais de sociologie de l'action*. Paris, Éditions Métailié, 1990, 253–366. old., különösen: 298–312. old.

lekvőként. Ugyanakkor diszkurzív szereplőként is csak közvetve, a „háztulajdonost szolgáló házfelügyelő” toposzában, azonban sohasem néven nevezett konkrét személyként, és sohasem az elbeszélések cselekvő alakjaként megteremtve. Az olyan esetekben, ahol a háztulajdonos aktív cselekvőként lép fel az általa alkalmazott házfelügyelő igazolásában, a zsidóüldözés sérelmei fogalmazódnak meg. Arra a kérdésre, hogy vajon a háború utáni politikai „megtisztítás” eljárásaiban a háztulajdonos pozíciójához kapcsolt osztályharcos diskurzus cselekvési eszközzé vált-e, válaszként a felidézett Garay utcai eset kínálkozik. A cikk által az állampolgárok, a kommunista sajtónyilvánosság és az államrendőrség interakciójában kijelölt cselekvési mező elméletileg olyan működésmódokat mutatna meg, ahogyan a kommunista újságírás által közvetített minták a társadalmi használatban új viszonyulásokat és egyben cselekvési módokat generálnak. Ilyen rendkívüli együttálláshoz azonban ezúttal nincs szerencsénk: az esetről semmi többet nem tudunk.⁶⁹

Bár a Garay utcai eset csak sejteti a mechanizmusokat, igazolási ügyeink alapján mégis kijelenthetjük: a lakóhely kommunista diskurzusának termelődése 1945-ben a politikai hatalom tényezői közül a Kom-

munista Pártnak a hétköznapiság lakóhelyi dimenziójában való jelenlétet biztosította.⁷⁰ E diszkurzív jelenlétben valósult meg az a lakóhelyet érintő kommunista elgondolás, miszerint a lakóhely a társadalom, illetve az egyén feletti erkölcsi és politikai ellenőrzés, valamint a nevelés közege. Így, még ha nem is egy általa követett stratégia eredményeként, az MKP a kezében tartotta azt az eszközt, amely a hétköznapi személyközi kapcsolatokban a lakóhelyi kapcsolatok, viszonyulások számára értelmezési sémákat, a lakóhelyi magatartás, cselekvés számára pedig mintákat kínált, miközben más politikai tényezők világlátásukból fakadóan távol tartották magukat attól, hogy belépjenek az állampolgár életébe ebbe a kontextusába.

Hétköznapiság és magatartás a társadalmi cselekvők paradigmájában

1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja brosúrák sorát szentelte a kommunista etika tanai terjesztésének, ezzel az 1945-tel Magyarországon bekövetkező politikai-társadalmi változásnak azt a dimenzióját értelmezve, amely a társadalom tagjainak mindennapi cselekvéseit, magatartásmódjait, egymás-

⁶⁹ Dr. Valér (Weisz) Márton személye a népbírói ügyek között nem bukkan fel, nincs jele, hogy ellene ilyen keretek között eljárás indult volna. Ugyanakkor orvosként való igazolását illetően egyelőre nem adhatunk végleges választ, miután a magánorvosokat igazoló bizottság iratait még nem sikerült fellelni. Végül 1945-ös budapesti rendőrségi iratok csak igen töredékesen kerültek

eddig levéltárba, így ezen a vonalon nyomozni gyakorlatilag lehetetlen.

⁷⁰ Jelen írás keretei között nem került sor más pártok napisajtójának és a házfelügyelőkkel, házmegbízottakkal kapcsolatos diskurzusának elemzésére. Ez a hiány természetesen korlátozza megállapításaink érvényességét.

hoz és a társadalomhoz való viszonyulásait foglalta magába. Azt a kérdést tette fel, hogy milyen módon megy végbe, illetve kell végbemennie a bevett magatartásminták, viszonyulásmódok átalakulásának, egy újfajta magatartást – azaz egy újfajta etikát – követő ember létrejöttének.⁷¹ A kommunista ideológia a tudatos teremtés és nevelés programjával lépett fel. Az 1945-ben az igazolásokkal előálló társadalmi helyzetekben azonban a cselekvőkre fókuszálva a magatartásmódok megteremtődésének másminlyen képét kapjuk. Abban a társadalmi kontextusban, amelyet az új, „demokratikus” magatartásnak a múlttal való szakítás folytán szükségessé vált megteremtése képezett, a mindennapi magatartásmódoknak a hétköznapi egymásmellettiségben létező viszonyokban, viszonyulásokban végbemenő átalakulásának folyamata a Kommunista Párt társadalomba való behatolásának, e behatolás mechanizmusainak árnyaltabb magyarázatához vezet.

Az államhatalmi intézmények MKP általi bekebelezésének történetírói elbeszélése az aktív, erőszakot tevő hatalom és a passzív, erőszakot elszenvedő társadalom szembeállításának modelljét alkalmazza. Ehhez a megközelítéshez képest a *Szabad Népből* idézett hajszálér-metaphora egy másik értelmezési modellben szólaltatható

meg. Az igazolás helyzetében megfigyelt cselekvőink közül markáns beszéd- és cselekvésmódja révén „a kommunista” cselekvő vált elkülöníthetővé, legyen az egy MKP-tag házmegbízott, egy magát kommunistának valló lakó vagy éppen a kommunista napisajtó cikkírója. Azaz a hétköznapi, névtelen „kommunistákat” lártuk cselekvés közben. A kommunista gondolkodás- és cselekvésmód olyan egyéni értelmezései és használatai váltak láthatóvá, amelyek a Kommunista Párt politikai lépéseitől, stratégiáitól függetlenül működtek. Következésképpen az 1945-ös kommunista politikai jelenlétnek egy olyan magyarázatát kell megalkotni, amely a cselekvőket differenciálva a kommunista jelenlétet a társadalom mindennapiságában a megkülönböztetett cselekvési szintek egymásra hatásában értelmezi: az államhatalmi szinten cselekvő Kommunista Párttól nyert és egyéni használatokban jelentéssel felruházódó legitimitás birtokában végbemenő hétköznapi cselekvésekben, illetve e cselekvéseknek a pártpolitikára való visszahatásában. Az MKP-nak a „kisnyilasok”-at illetően elfoglalt álláspontja⁷², és ennek megfelelően lemondása arról, hogy a házfelügyelők igazolásának jelentőséget tulajdonítson⁷³, éppen a két szint közötti különbségre világít rá: amit az egyes

71 E kérdéshez lásd: Takács Ádám: A totálissá vált gondolat: megvalósítás, magatartás és a morál problémája Lukácsnál. In: Valastyán Tamás (szerk): *A totalitarizmus és a magyar filozófia*. Debrecen, Vulgo, 2005, 152–165. old.

72 „Kis” nyilasok és nagy „bűnösök”. *Szabad Nép*, 1945. július 18., 1. old.

73 A *Szabadságban* még a házfelügyelők igazolásának elrendelését megelőzően jelentek meg igazolásuk

lefolytatását sürgető cikkek, lásd: Külön bizottság igazolja a házfelügyelőket. *Szabadság*, 1945. március 31., 3. old.; Viharsarok. *Szabadság*, 1945. április 18., 3. old.; Havas Tibor: A házfelügyelők igazoltatása. *Szabadság*, 1945. április 28., 5. old. Az 1945. június–július során zajló eljárások idején azonban a *Szabadságban* már egyetlen cikk sem volt olvasható, míg a *Szabad Nép*-ben is mindössze csak egy, lásd: K. H.: A házmegbízottak

bérházak világában cselekvő kommunisták tétellel bíró harcként éltek meg, az az államhatalmi tényezőt alkotó MKP számára tét nélküli maradt. Ami a két szint közötti kapcsolatot megteremti, az a hatóságok szintje. Ez az a szint, amely a névtelen egyének cselekvésének hatékonyságot biztosíthatott. Az 1945–1947/1948 közötti évek folyamatait illetően ebben a megközelítésben az kaphat megvilágítást, ahogyan az egyéni cselekvésmódok – legyen az kommunista vagy bármi más – a pártküzdelmek célpontjait képező hatóságoknál, az államigazgatás intézményeiben fogadtatásra találtak, ahogyan az állampolgári cselekvések és az intézményes gyakorlatok összetalálkoztak vagy éppen kikerülték egymást. Ily módon a történetírás által entitásként kezelt intézmények, hatóságok társadalmi gyakorlatokat, magatartásmintákat, cselekvésmódokat generáló működésükben válnak megközelíthetővé: a hatóság, illetve intézmény és az állampolgár közötti érintkezésekben, a társadalom mindennapiságába beágyazódott létezésükben. A magatartásminták, cselekvésmódok alakulásának láthatóvá váló mechanizmusai pedig, ahogyan a Kommunista Pártnak mint a politikai hatalom tényezőjének a lakóhelyi jelenléte működött, a politikai hatalom és a társadalom viszonyát illetően világítanak meg alapvető működéseket.

Az általunk vizsgálat tárgyává tett társadalmi térben zajló folyamatokban az állam-

hatalmi szinten megjelenő politikai szereplők, ideológiák közötti küzdelmeknek egy olyan dimenziójába léptünk be, ahol azok a társadalom bármely tagját érintő hétköznapiságban zajlottak. A hétköznapiság vizsgálata lehetővé teszi, hogy az 1945–1947/1948 közötti éveket ne kizárólag az államapparátusban végbement átalakulásokkal, azaz az állami szervek, hatóságok, a közigazgatási pozíciók Kommunista Párt általi bekebelezésével mint a pártállam megteremtésének lépéseivel azonosítsuk. Az intézmény fogalmát kitágítva olyan intézményesített pozíciókat tehetünk vizsgálat tárgyává, amelyek közösségek személyközi kapcsolataiban, viszonyrendszereiben léteztek. Miután így azok a mindennapi társadalmi helyzetek állnak előtűnk írott nyomaikban, amelyekben a politikai-társadalmi átalakulás a cselekvő – megnyilatkozó és megnyilatkozásaikban értelmezéseket elsajátító és újraalkotó – egyének mindennapi érintkezéseiben megy végbe, egy olyan perspektívát nyithatunk, amely a politikai változásokat a társadalom mindennapiságában teszi láthatóvá. Azaz a társadalmi átalakulásokat olyan módon magyarázzuk, hogy az 1945-től az államhatalmi politizálás szintjén megjelenő értelmezéseket, koncepciókat a névtelen egyének általi használatukban – elsajátításukban és újraalkotásukban – mutatjuk meg a társadalmi átalakulásokat generáló tényezőkként, mechanizmusokként.

továbbra is a demokrácia őrszemei maradnak. *Szabad Nép*, 1945. június 29., 3. old. Egy további cikk a témában már csak 1945 végén jelent meg,

lásd: A ház- és tömbmegbízottak a házfelügyelők új igazoltatását követelik. *Szabad Nép*, 1945. december 12., 3. old.